
Галіна Тычко



...беларусаў могуць зразумець толькі тыя,
хто мусіў на працягу стагоддзяў змагацца
за сваю самастойнасць,
за сваё этнічнае выжываньне....

Слова і дзея,

або Літаратурны працэс на Беларусі пасля распаду савецкай імперыі

Адначасова з падзеннем берлінскай сцяны на Беларусі, тады яшчэ частцы Савецкага Саюзу, набірала сілу гарбачоўская перабудова. Разбуралася жалезабетонная сцяна таталітарызму з яго партыйна-дзяржаўным дыктатам ды ідэалагічным уціскам. Гэтыя перамены раней і вастрэй за іншых адчулі дзеячы культуры, прадстаўнікі творчай інтэлігенцыі краіны і найперш – літаратары, публіцысты, журналісты. І невыпадкова публікацыя З. Пазьняка і Я. Шмыгалёва “Курапаты – дарога сьмерці” – своеасаблівы абвінаваўчы акт злачынствам сталіншчыны, які гісторыкі разглядаюць як пачатак палітычнага пералому на Беларусі, – з’явілася на старонках менавіта пісьменьніцкай газеты “Літаратура і мастацтва”. Публікацыя, дарэчы, суправаджалася прадмовай Васіля Быкава.

Натхнёныя надзеяй на дэмакратычныя пераўтварэньні і нацыянальна-культурнае і палітычнае

адраджэньне, беларускія літаратары прынялі непасрэдны ўдзел у масавых маніфестацыях, мітынгх і шэсьцях, у першых адносна свабодных выбарах, у калектыўных заявах і зваротах (у тым ліку ў падтрымку галаснасьці і свабоды слова), у такіх прадыктаваных новым часам акцыях, як стварэньне грамадскіх аб'яднаньняў і партый, новых перыядычных выданьняў.

Па-свойму сімвалічна, што менавіта ў знакавым 1989-м годзе – годзе падзеньня Берлінскай сьцяны – пры актыўным удзеле творчай інтэлігенцыі зьяўляюцца на палітычнай сцэне Беларуска народны фронт “Адраджэньне” і “Таварыства беларускай мовы”. На гэты ж год прыпадае і шэраг надзвычай актуальных публічных выступаў Васіля Быкава. Сваю прамову на чарговым пісьменьніцкім зьездзе ён пачаў такімі словамі: “Вядома, сёньня хацелася б гаварыць найперш пра чыста літаратурныя справы, пра нашыя тэмы, стыль, ступені нашага літаратурнага майстэрства. Пра нашых герояў-сучаснікаў. Так, як мы гэта рабілі 5-10 і 20 гадоў таму, калі шчыравалі з трыбун, каб павярнуць літаратуру тварам да зьдзяйсненьняў сучаснасьці, да нашых герояў-працаўнікоў, да несумненых заслугаў мудрага кіраўніцтва і, вядома ж, “аван-гарднае ролі партый”, якая так пасьпяхова вяла нас “ад перамогі да перамогі”. Але во настала абуджэньне, хваравітае працьверажэньне пасля шматгадовай эйфарыі, і сьвет убачыў, што нашы героі – ня болей, як пухіры, надзьмутыя нашай фантазіяй, рай наш – ня што іншае, як галечка на 57-ым месцы ў сьвеце, а наша “ум, честь и совесть” вяла нас туды, куды і сама ня ведала”.

Прадказваючы, што барацьба “за хлеб, за гонар, за праўду” будзе нялёгкай, “зацятай”, В. Быкаў у гэтым і ў наступных, прамоўленых з іншых трыбун, выступах будзе гаварыць пра неабходнасьць быць з тымі, хто адважваецца адкрыта пратэставаць супраць “несправядлівасьці, уціску ці занярданьня”, будзе спрыяць абуджэньню палітычнай і нацыянальнай сьвядомасьці народу.

Слова і дзеянне. Свабода і адказнасьць. Асабісты ўдзел у грамадскіх акцыях і спробы неадкладнага, апэратыўнага, па гарачых сьлядах, асэнсаваньня падзей і фактаў у сродках масавай інфармацыі і ў вусных выступах. І як вынік, як адпаведны творчы плён – прасякнутая жывым дыханьнем рэчаіснасьці публіцыстыка, альбо, кажучы словамі Алеся Адамовіча, “пісьмо дакументальнае, эсістычнае, публіцыстычнае”.

Тэндэнцыя знаходзіць рэальнае ўвасабленьне і ў тагачаснай выдавецкай справе. Да прыкладу, Мінскае кніжнае выдавецтва “Беларусь” засноўвае ў 1991 годзе серыю пад характэрным назовам “Плошча Свабоды”, у якой выходзяць, адзін за адным, зборнікі публіцыстыкі (артыкулаў, выступаў, эсэ, інтэрв’ю) “Апакаліпсіс па графіку” А. Адамовіча, “На крыжах” В. Быкава, “Трывожны досвітак” А. Вярцінскага, “Выбар” Н. Гілевіча і інш.

Праблема ролі і месца літаратара ва ўмовах пераходнага перыяду, інтэнсіўнай, звязанай з цяжкімі маральна-палітычнымі і духоўнымі выдаткамі трансфармацыі грамадства востра паўставала ў дыскусіях, якія праводзіў у сярэдзіне 90-х гадоў нацыянальны ПЭН-цэнтр сумесна з творчымі саюзамі краіны. Пра што красамоўна сьведчаць ужо хаця б назвы асобных выступаў: “Набліжэньне да свабоды слова” (В. Каваленка), “Культура і посттаталітарнае грамадства” (В. Быкаў), “Залог незалежнасьці – сумленнасьць і прынцыповасьць” (А. Вярцінскі), “Літаратура і таталітарызм” (Дз. Бугаёў), “Працэс нацыянальнай дзяржаватворчасьці і сацыяльная актыўнасьць мастака” (В. Рагойша), “Акт творчасьці і беларускае адраджэньне” (М.

Тычына), “Ці абавязаны паэт быць грамадзянінам?” (А. Лойка), “Гістарычная культура і адказнасць літаратара” (А. Грыцкевіч) і інш.

Асэнсоўваліся балючыя кропкі гісторыі і сучаснасці, удакладняліся ідэйна-эстэтычныя арыенціры. І ў якасці адной з ідэйных дамінантаў узнікала, зноў-такі, пытаньне: паэт на Беларусі – больш, чым паэт, пісьменьнік? Адказ напрошваўся станоўчы. Але, з другога боку, згадвалася і даўня спрэчка наконт ангажаванасці творцы, наконт антыноміі, выказанай класікам у пазамінулым стагоддзі: “Поэтом можешь ты не быть, а гражданином быть обязан” (Н. Некрасов). Да спрэчкі гэтай вяртаў нас паэт і літаратуразнаўца Алег Лойка ў сваім палемічным выступе на тэму “Ці абавязаны паэт быць грамадзянінам? (Паэт і грамада)”. Ён пераканаўча сфармуляваў вырашэнне, здавалася б, на першы погляд, невырашальнай антыноміі. “У наш постталітарны час, – разважаў ён, – як не ўсплываць зноў пытанню, зьвязанаму з тым, кім быць, кім ня быць паэту? (...) Вядома ж, грамадзянінам быць. Але гэта ня значыць, што паэтам ён можа ня быць, бо яму, каб быць грамадзянінам, трэба быць найперш паэтам. Паэт вышэй грамадзяніна! (...) Элітарнасць паэта, яна ад спецыфікі паэзіі, ад яе грамадзянскага народна-дэмакратычнага прызначэння”. І далей: “патрабаваньне да літаратуры былой кіруючай кампартыі быць у яе ў слугах асабліва паказвае сваю антынародную, антымастацкую сутнасць у час постталітарны, калі на палітычнай арэне ўжо не адна, а шмат партыяў: плюралізм палітычнай думкі. Дык, каб быць паэту цяпер грамадзянінам, выразнікам ідэалогіі якой з мноства партыяў, ён павінен быць. (...) Інтрыга, такім чынам, апошнім пытаньнем проста здымаецца: палітычны плюралізм пасвойму разумніць паэта, абавязваючы яго рабіць паэтаву справу, а не якую-небудзь іншую”.

Цікава меркаваньне адносна таго, кім быць і кім ня быць сёння паэту (мастаку слова), выказаў адзін са старэйшынаў беларускай літаратуры, славуты майстар слова Янка Брыль. Выступаючы ў дыскусіі на тэму “Посталітарнае грамадства: асоба і нацыя”, ён гаварыў: “Тое, што мне апошнім часам – нашым няпростым, нялёгкім часам – удалося зрабіць, гэта дзье кнігі дзённікавага характару. Мала гэта ці многа – ня мне гаварыць. Я магу сказаць толькі адно: у гарадской ды палітычнай гамонцы, а то часцей крыклівай мітусьні я не зрабіў бы і гэтага. Не асуджаю нікога з тых, хто можа, умее добрасумленна і плённа спалучаць у сабе мастака слова і відушчага палітыка, – я проста ведаю, што сам на гэта няздольны, і не лічу, што лёс мяне такім чынам пакрыўдзіў. Згадаем англійскую прыказку, што кожная бочка павінна стаяць на сваім уласным дне, дбайна падумаем пра сапраўдны прафесіяналізм, якога цяпер нестae асабліва нам, беларусам”. Думку сваю, што характэрна, Янка Брыль завяршыў усё ж у духу наступнай інтэнцыі: “Нас абавязвае вялікая, нялёгкая праца адраджэння нацыянальнай сьвядомасці, пабудовы дэмакратычнага грамадства”.

Працэсы трансфармацыі беларускага грамадства пасля 1989 года, як бачым, спалучаны найперш з дзейнасцю пісьменьнікаў старэйшага пакаленьня. Магчыма, гэта зьвязана з тым, што духоўны воблік гэтых творцаў сфармавала грамадска-палітычная атмасфера канца 50–пачатку 60-х гадоў. Менавіта той час, які называюць “адлігай” і які супаў з іх маладосцю, якраз і стаў падмуркам, што ў застойныя гады і пазней мацаваў іх мастакоўскую і грамадзянска-патрыятычную пазіцыю. Пакаленьне “шасьцідзясятнікаў” стала своеасаблівым арыенцірам дэкларацый і маніфестаў новага літаратурнага аб’яднаньня “Тутэйшыя”, куды ўвайшлі

маладыя творцы, якія пракламавалі пост-мадэрнісцкія тэндэнцыі ў літаратуры. Аднак пакуль “Тутэйшыя” выносілі свае безапеляцыйныя прысуды папярэднікам, шасцідзясятнікі рабілі канкрэтную справу.

У першую чаргу гэта была дзейнасць паэта Анатоля Вярцінскага – галоўнага рэдактара штотыднёвіка “Літаратура і мастацтва”. Дзякуючы публікацыям У. Казьберука, У. Калесніка, Б. Сачанкі і інш. прыдчыняецца свят літаратуры і грамадска-палітычнай дзейнасці беларускай эміграцыі, пра што дагэтуль на Беларусі альбо ня згадвалася зусім, альбо гаварылася выключна ў негатыўным плане. У пазітыўных зьменах, якія адбываліся ў беларускім грамадстве, значную ролю адыгрывала публіцыстыка Н. Гілевіча на адну і тую ж балючую тэму – тэму роднай мовы як першаасновы нацыі.

...Англійскі паэт, які наведваў у ліпені 2000 года з так званым Літэкспрэсам «Еўропа–2000» Беларусь, шчыра здзіўляўся ня столькі з нашай моўнай сітуацыі і нашых літаратурна-моўных праблем, колькі з таго, чаму яны, гэтыя праблемы, маюць такое вялікае значэнне для пісьменьнікаў. “Моўныя праблемы – гэта толькі праблемы моўныя, але калі ты сапраўдны творца, то што перашкаджае табе ствараць шэдэўры на сваёй роднай мове, нават у варунках яе заняпаду?” – пытаўся ён. І даволі катэгарычна сьцьвярджаў: “А калі цябе не чытаюць па-беларуску, то пішы на расейскай мове”.

Сапраўды, комплекс праблемаў і чыннікаў выяўленага плану, з якімі сутыкаўся (і сутыкаецца сёння) беларускі пісьменьнік, мала зразумелы, відаць, тым, хто не перажыў часоў каланізацыі. Беларусы могуць зразумець толькі тыя, хто мусіў на працягу стагоддзяў змагацца за сваю самастойнасць, за сваё этнічнае выжываньне. Духоўны вопыт гэтых народаў, адлюстраваны ў мастацкай літаратуры, сьведчыць адно: пакуль застаецца нявырашанай праблема нацыянальнае вольнасці і этнічнай тоеснасці, дагэтуль пісьменьнік, хоча таго ці не, зьяўляецца вязьнем гэтай праблемы, закладнікам і нявольнікам адной-адзінай думкі пра далейшы лёс свайго краю і свайго народу. А лёс Бацькаўшчыны, пэўна ж, – аб’ектыўна і, трэба думаць, паводле ўсведамлення творцы, – непарыўна зьвязаны з лёсам роднай мовы. Нездарма ж наступ на этнічную тоеснасць заўсёды, як паказвае адпаведны гістарычны досвед, пачынаецца найперш з наступу на мову. І праблема лінгвістычная перарастае ў праблему палітычную.

Выходзіць, зусім ня так проста, як гэта здалося нашаму заходняму “літэкспрэсаўскаму” госьцю, пэўны пісьменьнік у пэўнай сацыяльнай сітуацыі можа вырашыць праблему, у якой мове яму лепш пісаць, у якой мове ствараць свае шэдэўры. Зусім ня проста, і зусім ня вольны ён у сваім выбары. Выбар у дадзеным выпадку яўна дэтэрмінаваны – не без карысці для творцы...

Амаль адначасова з Літэкспрэсам “Еўропа–2000” у Менск прыйшоў з Беластоку (Польшча) і чарговы, трэці па ліку, нумар літаратурна-мастацкага і беларусазнаўчага часопіса “Тэрмапілы” (заснавальнік і рэдактар Ян Чыквін, паэт, прафесар, прадстаўнік нацыянальнай беларускай меншасці ў Польшчы). Знаёмячыся з нумарам, нельга было не звярнуць увагу на тое, што ў ім таксама ледзь не лейтматывам праходзіць тая самая “моўная праблема”. Цікавае сьведчаньне адносна “псіхалогіі творчасці” знаходзім у “Лірычных запісах” Янкі Брыля, дзе закранаецца тэма полілінгвізму і даецца адказ на пытаньне: “Ці зьяўляюцца моўныя праблемы толькі моўнымі праблемамі?”.

“Славуцтыя словы Тургенева пра родную мову ніхто, наколькі мне пом-

ніцца, ніколі нацыяналізмам не называў, – піша Янка Брыль. – Яны толькі намі, беларусамі, згадваюцца часамі іранічна, з горкім падтэкстам, з болей даўно ды глыбока пакрыўджанай меншасці, якую ў гэтым крыўдзяць і цяпер, далей...” Наступныя два запісы таксама на тую ж балючую тэму: “Русіфікацыя пад выглядам другое дзяржаўнае мовы – па праву двухгаловасці і надалей імперскага арла”; «Белорусский писатель, пишущий на русском языке”. Гэта якраз тое, чаго ня толькі для нашай літаратуры, але і для ўсяго народу дамагаецца сучасная ўлада”.

Такая вось “завочная” палеміка адбылася ў нашага славутага майстра слова з яго брытанскім калегам. Своеасаблівай рэплікай у гэтай палеміцы прагучаў і адзін з надрукаваных у “Тэрмапілах” вершаў Анатоля Вяцінскага – “Крок за крокам, або Ўрокі рускай мовы” (твор напісаны паводле ўспамінаў пра трагічны лёс рэпрэсаваных сяброў Саюзу беларускіх патрыётаў у адметнай форме асацыятыўна-метафарычнага парафраза):

Крок за крокам.
 Урок за ўрокам.
 Урокі ўсё той жа мовы.
 Той мовы, якую класік назваў
 «вялікай, праўдзівай і свабоднай»
 і пра якую яшчэ сказаў,
 што яна была для яго
 «падтрымкай і апорай
 у дні сумненняў і цяжкага роздуму
 пра лёс радзімы».
 Так, мабыць, сапраўды
 была для рускага класіка
 менавіта такой яна,
 сапраўды вялікая, магутная і праўдзівая,
 насамрэч цудоўная руская мова.
 Але якім бокам паварочвалася,
 чым рабілася яна
 для нас, беларусаў,
 для нас, сяброў
 Саюза Беларускіх Патрыётаў,
 для нашай Радзімы?
 Яна рабілася прыладай гвалту,
 мусіла быць на службе
 гвалтаўнікоў і катаў.
 Крок за крокам.
 Урок за ўрокам...

Моўная праблема так ці інакш выяўляецца і ў іншых матэрыялах згаданага часопіса “Тэрмапілы”. У прыватнасці, у дасціпнай сатырычнай камедыі Алеся Петрашкевіча “Інтэрнацыянал па-беларуску”, у фрагментах гісторыка-дакументальнага рамана Алеся Пашкевіча “Пляц Волі”, у навукова-тэарэтычным эсе сербскага даследчыка Петара Буняка “Славістычныя літаратуразнаўчыя дасьледваньні ў новым тысячагоддзі” (адна з высноў якога наступная: “Нацыянальныя літаратуры будуць існаваць, пакуль будзе жывою мова дадзенай нацыі”).

У згаданых публікацыях моўнае пытаньне разглядаецца як праблема псіхайдэалагічная, як праблема існаваньня (выжываньня) нацыянальнага духу і, значыць, існаваньня жывой першаасновы для мастацкай творчасці беларускага пісьменьніка. Беларускія творцы – кожны паасобку і ўсе разам

– пераканаўча паказалі, у чым важнасць моўнага пытання для беларускага пісьменьніка.

Патрыятычная заангажаванасць беларускіх твораў не абмяжоўвае іх мастакоўскія, эстэтычныя пошукі. Пісьменьніцкі шлях, як вядома, заўсёды самастойны. І не літаратурныя маніфесты ці школы вызначаюць яго, а індывідуальная творчая скіраванасць асобы. Так, да прыкладу, зьяўленьне Юрыя Станкевіча ў беларускай літаратуры было нечаканым, але заканамерным. Паводле сваіх творчых памкненняў ён належыць да мастакоў, якія выбіраюць цяжкі і няўдзячны шлях пошуку, пракладвання новых нязведаных яшчэ накірункаў эстэтычнага засваення навакольнага сьвету. Яго першым крокам стала разбурэнне дакладна вызначанай у літаратуразнаўстве і адпаведна ў мастацкай сьвядомасьці чытача мяжы паміж рознымі відавымі формамі літаратуры. Ю. Станкевіч рызыкнуў паяднаць рэалістычную прозу з фантастыкай і містыкай, псіхалагічную аповесьць з жанрам масавай попкультуры – дэтэктывам. З гэтых рознародных элементаў пісьменьнік стварыў адметную канцэпцыю беларускай нацыянальнай ідэі, беларускага шляху. Займалася сюжэту, нязвыкласьць тэматыкі, стылёвыя экспэрымэнты ў творах Ю. Станкевіча (апавесьць “Прузі” (1999), раман “Любіць ноч – права пацукі” (1998) пасьлядоўна і арганічна скіраваныя на выяўленьне жыцьцёва важных, быццёвых праблемаў беларускага грамадства, беларускага этнасу).

У нейкай ступені канцэпцыя Ю. Станкевіча ўкладваецца ў рамкі распаўсюджаных у сучасным беларускім грамадстве ідэяў урагаваньня чалавецтва шляхам духоўнага ўдасканаленьня. Сутнасьць гэтай гіпотэзы ў наступным: калі ў двухтысячагадовую “мінусовую” фазу быцця, якая зараз заканчваецца, чалавек мог так-сяк жыць з якасьцямі, што супярэчылі гармоніі Космасу, дык да апагею перыяду, што надыхдзе, дойдучь толькі індывіды і грамадствы, якія “ачысьціліся”. Цывілізацыя, заснаваная на заганным антрапацэнтрызме, ня можа супрацьстаяць комплексу “фактараў помсты”.

Характэрна, што Ю. Станкевіч свае гіпотэзы апрабоўвае на рэальным матэрыяле беларускай рэчаіснасьці, актыўна выкарыстоўваючы замацаваныя ў нацыянальнай самасьвядомасьці архетыпы. Такім спрадвечна-традыцыйным для беларускай ментальнасьці выступае архетып шляху, культываваны беларускімі адраджэнцамі яшчэ на пачатку ХХ стагоддзя.

Гісторыкі і філосафы, дасьледуючы вытокі беларускіх этналагічных праблемаў, падкрэсьліваюць негатывны вынік рэпрэсіяў, якія абрынуліся на нескансалідаваную беларускую нацыю ў ХХ стагоддзі, выклікаўшы пачуцьцё страху, якое ўкаранілася ў сьвядомасьці людзей ледзьве не на генетычным узроўні. Ды і ў мастацкай літаратуры апошніх гадоў выявіўся матэрыял прадвызначанай ахвярнасьці, бессэнсоўнай і бясслаўнай гібелі герояў (апавяданьні “Чырвоныя пятліцы” і “Ваўчыная яма” В. Быкава, “Сьмерць на парозе” В. Адамчыка, “Бацька” А. Кудраўца і інш.). Зрэшты, пісьменьнікі ў дадзеным выпадку толькі адлюстроўваюць аб’ектыўную рэальнасьць, а яна дае больш чым дастаткова прыкладаў пасіўнага прыняцьця зла. Ю. Станкевіч ідзе іншым шляхам, ён стварае сваю рэальнасьць, адрозную ад сапраўднай толькі тым, што тут пераадольваецца спрадвечныя беларускія пакорлівасьць і страх, “Беларусі мужыцкай адвечнае гора” (М. Гарэцкі). Ён, як і яго героі, перакананы, што “людзі, якія ня ўмеюць не баяцца, ня здольныя ні на што вартае”.

Такім чынам, разьяднанасьць, фрагментацыя, пасіўнасьць нацыі, абыякавасьць да свайго лёсу, якія так трывожылі ў свой час вялікіх беларускіх адраджэнцаў, знаходзяць адлюстраваньне ў сучасных творах беларускай

літаратуры. Аднак, што характэрна, іх галоўная ўвага скіраваная не на выкрыцьцё агульнавядомых заганаў нацыянальнага характару, а на тыя, хай сабе і нешматлікія стваральныя сілы, што яшчэ захаваліся ў здэградаваным грамадстве.

Беларуская нацыянальная самасьведомасьць звыклася з думкаю, што за сьцяною будзе яшчэ адна сьцяна, і таму свабодны шлях за сьцяной – гэта цалкам новая для беларускай ментальнасьці ўстаноўка, якая таксама можа даць свой добры плён. Сучаснае беларускае літаратуразнаўства спрабуе асэнсаваць і сістэматызаваць няпростыя тэндэнцыі сучаснай літаратуры. Адною з такіх спробаў стала кніга Алега Лойкі “Галгофа”. Выданьне ўяўляе сабой зборнік розных у жанравых і тэматычных адносінах матэрыялаў, напісаных цягам апошніх дзесяці-дванаццаці гадоў. Нягледзячы на вонкавую разнароднасьць матэрыялаў, якія склалі кнігу, яна вызначаецца адметнай цэласнасьцю, унутраным адзінствам. Часам міжволі ўзьнікае адчуваньне, што чытаеш старонкі аднаго і таго ж твору. У пэўнай ступені, можа быць, гэта магія характэрнага лойкаўскага стылю – імпэтна-эмацыянальнага, экспрэсіўнага, падобнага часам на натхнёную імправізацыю.

У сваім эсе “Быў ён чалавекам Адраджэньня”, прысьвечаным памяці вядомага беларускага крытыка Уладзіміра Калеснікі, Алег Лойка прызнаецца: “Мяне, мае творчыя спробы ён падтрымліваў менавіта як адраджэнец, – падтрымліваў, колькі разоў знаходзячы ў маіх пальцах здольнасьць адчуваць літаратуру як прыгажосць, як жывую існасьць”. І далей: “Яго адносіны да роднай літаратуры, да працы ў ёй – узор усім нам”. Сімптаматычнае прызнаньне, бо кніга “Галгофа” якраз і зьяўляецца яскравым сьведчаньнем таго, што Алег Лойка годна ўспрыняў урокі свайго настаўніка, плённа працягвае і разьвівае, на новым гістарычным вітку, традыцыю яго, Чалавека-Адраджэнца. Кніга гаворыць пра яго нязьменную самааданую гатоўнасьць стаяць на варце беларускага прыгожага пісьменства, роднага мастацкага слова. Яны для А. Лойкі – усё, яны – ягоныя Вера, Надзея і Любоў (гэтая трыяда, дарэчы, вынесена ў падзагаловак адной з публікацый зборніка).

“Ды якімі трагічнымі і драматычнымі ні былі лёсы беларускіх пісьменьнікаў XX стагоддзя, лёс самой літаратуры, усе яны, як маглі, спрыялі, і таму гэта сёньня, пры канцы стагоддзя, яны на перавале, можна сказаць, зайздросным. І перш за ўсё зайздросным той вышынёй, якую наша літаратура набыла і з якое так шырока і далёка бачыцца час і прастора. Ёсьць у нас Мінулае, ёсьць у нас Будучыня: XX стагоддзе, такім чынам, сапраўды на перавале паміж імі як гарант новага плёну ў разьвіцьці беларускага прыгожага пісьменства”.

